21407/2

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА

М. НАКОНЕЧНИЙ

ПРО НОВИЙ ПРАВОПИС УКРАЇНСЬКИЙ

КОС АТИВНЕ «РУХ» ВИДАВНИЦТВО

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА

М. НАКОНЕЧНИЙ

ПРО НОВИЙ ПРАВОПИС УКРАЇНСЬКИЙ

80797

214072
19 17/14 29

КООПЕРАТИВНЕ «РУХ» ВИДАВНИЦТВО

Бібліографічний опис цього видання вміщено в Літопису Українського Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Трест „Харків-Друк"
Третя Друк ім т Фрунзе
Укрголовліт № 181
Зам. № 1067. Прим. 10.000

І. ЯК ПОСТАВ „УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС"

„Найголовніші правила українського правопису" Всеукраїнської Академії Наук, затверджені НКО УСРР 1921 р., розв'язавши основні питання нашого правопису (а разом з тим і певні граматичні норми визначивши), встановили деяку, відносну одність писаної мови спільноукраїнської, принаймні в межах УСРР.

Але життя невдовзі показало, що обмежитися на унормуванні тільки найважнішого, самісіньких основ правопису й граматики—не можна. Виявилася доконечна потреба доповнити та удокладнити „Найголовніші правила".

За постановою Ради Нар. Комісарів УСРР (23 липня 1925 р.) при Народньому Комісаріяті Освіти організується „Державна Комісія для впорядкування українського правопису" під головуванням Наркома Освіти, з участю фахівців-мовознавців, як і педагогів, письменників, редакторів та інш. практиків мови. Скликана 1-го серпня 1925 р. на організаційну нараду Комісія, усебічно обговоривши справу, однозгідно визнала, що перед нею „стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису", що сучасна літературна українська мова, як орган державних та громадських установ, школи і науки, потребує дещо більшої „стабілізації", більшої одноманітности, ніж тая мова могла її набути в умовах дореволюційного існування [1]. Ухвалено розробити: 1) правопис невідмінної частини слова, 2) закінчення відмінюваних слів, 3) правопис чужомовних слів, 4) правопис власних іменнів, 5) уживання розділових знаків та інш. Роботу поділено між членами комісії.

На 1-ому пленумі Державної Комісії (11—21 листопада 1926 р.) розглянено проєкти до кожного з тих правописних

---

[1] „Український правопис" Проєкт. 1926 р. Від Держ. Комісії для впорядкування укр. правопису, стор. 3-4.

розділів[1] і доручено обраній трійці (акад. А. Кримський, проф. О. Синявський, В. Ганцов) зредагувати ввесь той матеріял. 2-ий пленум, зібравшися в початку квітня 1926 р., переглянув готовий уже (праця проф. О. Синявського), схвалений у трійці „Проєкт українського правопису". „Проєкт цей видрукувано і розповсюджено по Україні (в УСРР і поза її межами), щоб ознайомити із ним широкі кола фахівців-мовників, як і працівників слова (письменників, редакторів), а надто педагогів-практиків. На сторінках преси („Вісті")[2] відкрито широку громадську дискусію у правописній справі, що тривала кільки місяців і чимало дала матеріялу скликаній наостанці Всеукраїнській Правописній Конференції. Дискусія виявила велику розбіжність у поглядах нашого „правописного активу", але у ній таки намітилися й деякі загальніші тенденції, що згодом знайшли вислів свій у постановах Конференції.

Всеукраїнська Правописна Конференція працювала у Харкові з 26-го травня до 6-го червня 1927 р., як третій (і останній) поширений пленум Держ. Комісії, під головуванням Наркома Освіти М. Скрипника, з участю представників також від різних укр. земель поза межами УСРР, а передусім видатних учених-філологів Західньої України: акад. К. Студинського (голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові), д-ра В. Сімовича та проф. І. Свєнціцького.

Конференція проходила під гаслом повного правописного об'єднання всіх українських земель (УСРР Західня Україна, Буковина, Закарпатська Україна та інш.) як однієї з передумов тіснішого культурного єднання між частками пошматованого народу українського, створення єдиного укр. культурного процесу. У світлі цієї ідеї ви-

---

[1] В. Ганцова — „Правопис невідмінної частини слова", проф. О. Синявського — „Закінчення відмінюваних слів" та „Пунктуація", О. Курилової — „Правопис чужих слів", проф. М. Сулими" — „Правопис прізвищ", М. Наконечного — „Правопис географічних назов". Розглянено також „Проект української граматичної термінології, скомпонований з кількох проектів: М. Йогансена, проф. Л. Булаховського, Київської Комісії при І. Н. М. та проф. М. Грунського. На пленумі всі ці проекти зазнали певних, часом дуже важливих, змін.

[2] Властиво, в спеціяльному додатку до „Вістей".

азно визначилася, принаймні для багатьох, для більшости учасників, конечна потреба, виробляючи правопис всеукраїнський (у найширшім цього слова значенні), зважати також більше, ніж то досі роблено, й на правописні завички, традиції людности західньоукраїнської. У цьому напрямі й пішли ухвали Конференції, вносячи певні зміни у „Проєкт" Державної Комісії, найбільш до розділу „Правопис чужих слів". Ці зміни спричинилися до нових (куди гостріших, аніж попередня дискусія) суперечок [1].

З доручення Конференції Президія Державної Правописної Комісії (М. Скрипник, А. Кримський, О. Синявський...) уліті с. р. остаточно зредагувала „Проєкт українського правопису", одностайно спинившися врешті на компромісовому формулюванні найспірніших точок.

4-го вересня с. р. Рада Народніх Комісарів УСРР, ознайомившися з „Проєктом" та вислухавши доповідь М. Скрипника в справі українського правопису, постановляє:

а) Доповідь т. Скрипника про український правопис узяти до відома і роботу НКОсвіти УСРР у цій справі ухвалити.

б) На підставі Пост. Р.Н.К. УСРР з 23 лютого 1925 року прот. № 37 п. 23, доручити Н.К.О. УСРР т. Скрипникові остаточно затвердити проєкт українського правопису.

в) Визнати, що зазначений український державний правопис мусить набути загальнообов'язкового характеру.

Доручити НКО УСРР розробити порядок переведення в життя українського правопису.

А вже 6 вересня спеціяльною постановою Нарком Освіти УСРР М. Скрипник затверджує новий правопис. Ось її текст.

ПОСТАНОВА

За постановою РНК УСРР з 23 липня 1925 року організована при НКО Державна Комісія для впорядкування українського правопису виробила проєкт українського правопису, що в його основу,

[1] Виступи акад. А. Кримського, А. Річицького та інших.

згідно з тою ж постановою РНК, взято „Найголовніші правила українського правопису", прийняті Всеукраїнською Академією Наук 17 травня 1919 р., 19 липня та 29 листопада 1920 р., затверджені Народнім Комісаром Освіти УСРР 1921 року.

Проєкт правопису розглянула Всеукраїнська Правописна Конференція з 26 травня до 6 червня 1927 р., і, з її доручення, зредагувала його Президія Державної Комісії для впорядкування українського правопису.

За доповіддю Наркомосу РНК постановою з 4 вересня 1928 року визнала, що зазначений державний правопис мусить набути загальнообов'язкового характеру.

Отже, на підставі постанови РНК з 4 вересня 1928 р. (протокол засідання РНК ч. 43, п. 7) ухвалюю вищезазначений „Український Правопис" затвердити.

Народній Комісар Освіти УСРР
Микола Скрипник

Харків, 6 вересня 1928 р.

II. ЧИМ РІЗНИТЬСЯ НОВИЙ ПРАВОПИС ВІД „СТАРОГО"

І. Правопис своїх слів

Найголовніші зміни, що вносить „Український правопис" у наше дотеперішнє письмо, такі:

1. Відмінно від „Найголовніших правил" Академії, що дозволяли перед **н** писати **и** в початку таких слів, як інший, інколи, іноді.., „Український правопис" Держ. Правоп. Комісії встановлює категоричне правило: на початку слова в українській мові ніколи не пишеться **и**, а тільки **і**. Отож, писатимем тепер не тільки **істина, Ілля, інжир, ім'я, ікра, іржа, іграшка, ікавка, іспит, існувати, іти, інструктор, інтеліґенція**... а й **інший, іншати, інак, іноді, інде, інколи, індик, іній** тощо — з послідовним у початку слова **і**, без жодних вийнятків.

Питання про вимову в спільній українській мові **и**/**і** початкового цим, властиво, не розв'язується: право-пис і право-вимова (ортоепія) — то різні речі.

2. Замість звязок, звязати, розвязати, розвязання тощо (як треба було писати ці слова за „Найгол. правилами" ВУАН), у згоді з „Українським правописом" писатимем: **зв'язок, зв'язати, розв'язати, підв'язати, обв'язати**... так само, як і **в'язень, в'язати, обов'язок, прив'язати, зав'язати, дов'язати, пов'язатися** та інш. — послідовно з протинкою, апострофом після **в**.

Отже, правила, де писати апостроф після губних (**б, п, в, м, ф**), трохи змінено. Зредаґовано їх нині так:

Апостроф пишемо після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**), напр. **б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, п'ятий, п'є, в'язи, в'ялий, в'юн, здоров'я, в'ється, м'який, тім'я, м'ясо, на безриб'ї**... Але без апострофа пишуться: **святий, свято, мертвяк, цвях, дзвякати**, різдвяний, морквяний, голтвянський, **тьмяний** та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, та коли цей приголосний належить до приростка

то апостроф пишемо, як і в відповідному слові, без приростка: **в'язати**—**зв'язок**, **зв'язати**, **розв'язувати**"..., **в'ялити**—**зв'ялити**, **п'яніти** — **сп'яніти**, **м'який** — **розм'якшити** тощо. (У живій мові зам. звйазати, розвйазати й інших слів від в'яз(ати) звичайно чути: зйазати, розйазати...).

Писатимем (як і давніш, за „Найгол. прав.") протинку у деяких словах і після **р**: **пір'я**, **подвір'я**, **підгір'я**, **зневір'я**, з **матір'ю**, по **підгір'ю**, у **зневір'ї**, **бур'ян**... (де чути іншу вимову ніж у таких словах, як рябий, рясний тощо); також у таких чужих словах, як: **кур'єр**, **кар'єра**.., як і **суб'єкт**, **об'єкт**, **Зінов'єв**.., але не ад'ютант, Жюс'є, кон'юнктура (як досі писано), а адьютант, адьюнкт, Тардьє, Жюсьє, Лявуазьє, коньюнктура... Дьяков, Афанасьєв, Васильєв (**-дь**, **-ть**, -зь, -сь, -нь, -ль є й в українській мові).

3. Писатимемо, як і досі, перед **н** літеру **ч** (не ш) там, де це **ч** походить з **к**, **ч**, **ц**: безпечний (безпека), сагайдачний (сагайдак), удячний, зручний, наочний, вічний, безконечний, пшеничний, ячний, семирічний, місячний, помічник, околичний (від околиця).., хоч у вимові спільноукраїнській (і народній) тут частіше — **шн**: пшенишний, яшний, поміщник... (побіч рідшого **чн**: вічний, наочний...). Вийнятково пишемо **шн** у словах: рушник, рушниця, мірошник („Найголовніші правила"). До цих 3-х слів-вийнятків „Український правопис" Держ. Правоп. Комісії додає ще трое: со(н)яшник, яєшня та сердешний і крім того усталює послідовне **шн** в прикметниках прислівникового походження: уранці—вранішній, торік—торішній (торішняк), тут—тутешній, як і колишній, околишній тощо.

4. „Найголовніші правила" ВУАН у першій їх редакції, 1919—1921 р. р. (як їх затвердив тод. Наркомосвіти т. Гринько), — подаючи правило, як писати **без** („Приросток без не міняє **з** на **с**: безкостий, безпутній, безчасний, безталанний, безчестя"), лишають нерозв'язаним правопис **роз**: ро$\frac{з}{с}$писувати, ро$\frac{з}{с}$клад... У дальших виданнях „Найголовніших правил (23—26 р. р.) до **без** додано й **роз** („Приростки без та роз не міняють свого **з** на **с**"...). „Український правопис" Держ. Празоп. Комісії потверджує це правило ВУАН — на стор. 22-23 „Укр. Прав." § 19 читаємо:

„Приростки роз-,без-,від-,над-,об- і всі інші (крім з—*М. Н.*) ніколи не змінюють з на с, д на т і т. інш., напр.: безкостий, безпутній, безталанний, безхатній, безчасний, безщасний, розкидати, розкішний, розпуста, розтягти, розходитись, розчистити, розшматувати, відти, відси, відки, відтіля, відсіля, підтинати, обпатрати і т. інш.“

„Приріст з-(із) перед глухими приголосними к, п, т, х змінюється на с-(іс): сказати, списати, (і)стулити, схил... Перед усіма іншими приголосними і приріст з-(із) не змінюється: збавити, звести, зжалитися, зчарувати, зцідити, зшивати, зсадити, зщулитись, зформувати і т. інш.“ (§ 192 Порівн. „Найг. правила“).

Щодо прийменників, то в них, як і перше — за „Найгол. правилами“—ніде не мінятимем у письмі з на с перед глухими: з поля, з хати, із тобою, без потреби (як і: з батьком, з даху, без дороги, з заходу та інш.— раз-у-раз з).

Складені прийменники писатимемо так: поза, поміж, понад, посеред, задля, заради... (—разом), але: із-за, з-поміж, з-під, з-посеред... (—з розділкою).

У цім таки розд. Б („Приростки-прийменники“, § 19) знаходимо примітку за від і од:

„У літературній мові вживається прийменник-приріст від і од, але від переважно“.

Переважне вживання від (супроти од)—безперечний факт нашої спільної мови сьогочасної. Ще й надто: позначається тенденція систематично уживати від (не од) напр.: відділ, відродження, відбудеться, від редакції, від автора, відпочинок, відпустка, відбувати, відповідь, відгук, від'їздити, дав. відмінок, відхід, відчувати... (не: „одділ наросвіти“, „одпустка“, „одродження“...). Український правопис цю життьову тенденцію нотує.

5. Досі, за „Найголовнішими правилами“ Академії Наук, писали: до ночи, без подорожи, нема тіки артіли, морали, від молоди, матери (родовий відмінок однини іменників III-ої відміни). Тепер, у згоді з „Українським правописом“ Д. П. К., писатимем у таких словах, як ніч, піч, річ,

подорож, розкіш, північ, різь, тінь, волосінь, мідь, молодь, доповідь, постать, путь, артіль.. у родовому відмінку однини (так само як і в давальнім та місцевім однини та в назовнім—знахіднім множини) і (не и). Отже:

(нема) тіні, волосені, для доповіді, (Ком. Спілка) Молоді, (цієї) відповіді, (з) ночі, (коло) печі, (з) подорожі, (від) артілі, (від) моралі, (без) паморозі, (з) півночі, (до) матері, (до) постаті, (з) путі, (від) різі, (з якої речі тощо. [Так само давальн. та місц. в. в. одн.: (цій) тіні, (в тій) доповіді, (нашій) молоді, (в отій) артілі... Теж — назовн. — знахідн. мн.: (довгі) тіні, (великі) доповіді...].

Але в іменниках жіночого роду III-ої відміни на -ть по другім приголоснім, себто в таких словах, як: радість (де -ть є по приголоснім с: раді-(с-ть), смерть (-ть по р), чверть, дерть, вість, злість, промисловість...—у родовому відмінку однини писатимем за „Укр. правописом“ (як і писали досі) — и:

(з) радости, (до) смерти, (з) вісти, (з) повісти, (без) милости, (без) здібности, (без) певности, (від) промисловости, (щодо) революційности, (задля) змістовности...

[Але в дав. та місц. одн., як і в назовнім — знах. мн.—і: (цій) радості, (зрадів тій) вісті, (в нашій) промисловості, (останні) вісті, (ті) відомості тощо].

Вийнятково також и (в родов. відм. однини) в словах: осінь, сіль, кров, любов і Русь. Отже:

(до осени), (без) соли, (без) крови, (з) любови, (з) Руси. [Але: (зрадів тій) осені, (в цій) солі, (в) крові, (різні) солі тощо [1].

6. У вживанні розділових знаків (пунктуація) та інших помічних при альфабеті відзначимо такі новини:

а) Крапку ставити можна після цифр, коли вони означають рядові числові назви: 1. раз (= 1-ий раз або: перший раз), 2. доповідь (= 2-га доповідь) і т. д.

[1] Хоча прислівник: восени—тут давня форма зберігається.

б) Разом (без розділки) писатимем слова, складені з **аби-, -будь, -небудь, де-, як-, що-, -що**: абихто, абищо, абиде, абикуди, абиякий, хтобудь, щобудь, кудибудь, хтонебудь, денебудь, дехто, декотрий, якнайкращий, щонайдужчий („надтретій ступінь"), щодня, щороку, щомісяця, щотижня, щонеділі, щовівтірка, абощо, тощо, покищо і т. інш. (не: аби-хто, хто-будь, як-найкращий, що-вівтірка, як досі писано).

в) Навпаки, нарізно писатимемо **бо, но, таки, то, же (ж), би (б)** в таких випадках, як: ідіть бо, кажи но, там таки, він би то, казали б, казав же, казали ж, хоч разом у словах: отже, адже, майже, ніже, теж (сполучник; але замінний прикметник те ж), також (сполучник; прислівник — так же), авжеж (не плутати з а вже ж), атож (не плутати з а то ж), тож, отож, бож, абож, аніж; аби, себто, тобто, щоб (сполучник, але замінне ймення: що б), якби (сполучник, а прислівник як би), якщо, ніби, нібито, щодо, щождо.

Правила, як переносити слова, геть спрощено: „переносити з рядка в рядок можна кожен склад або групу складів: о-бід, на-дія, наді-я, сно-вида, снови-да, райком, ве-сти (або: вес-ти), на-збирати (або: наз-бирати) і т. інш. Переносячи не можна розривати **дз** і **дж**, коли вони значать один звук, а також **йо, ьо**: відро-дження, кукурудза, га-йок, пе-ньок.

Оце й усі деголовніші зміни у правописі питомих українських слів. Як бачимо, не що й багато їх, та й ті здебільша невеликі. Куди помітніші вони в правописі чужих (чи чужомовних) слів.

2. Правопис чужих слів

1. Найбільші суперечки на Всеукраїнській Правописній Конференції точилися, як згадувано вже, навколо питання, як віддавати в українській мові (письмі) слова чужомовні:

грецькі, латинські, французькі, італійські тощо. Річ зрозумілива. Саме бо тут довелося натрапити на необорні сливе труднощі, об'єднуючи дві розбіжні традиції правописні: традицію західньо- або галицько-українську (українських земель кол. Австрії) і традицію східньо- або велико-українську (кол. України російської). І йшлося власне тут не за самий тільки правопис чужих слів, а й за вимову їх і форму в спільній українській мові. А розбіжність у цій царині (надто давніше) справді була величезна. Візьмім, хоча б, правопис і вимову чужого л (l). Східньоукраїнський інтеліґент, вихованець російської школи, виявляв цілковиту залежність тут від графіки (письма) мови російської: де рос. мова л чужого не м'якшить, там і він послідовно віддавав його л нем'яким, порівн. рос.: клас, соло, декламація, Ла-Манш, Мон-Блан, і східньоукр.: клас(а), соло, декламація, Ла-Манш, Мон-Блан... А де російська мова має ля, лё, лю, ль, там і в його мові і письмі л раз-у-раз пом'якшене: не пишуть, напр. (і не говорять) по-російському спекулация, клош, плус, култура.., не вживає й він цих форм, а тільки: спекуляція, кльош, плюс, культура, канцелярія, пляж, ізоляція, молюск, малярія...

А тимчасом у латинській, франц., італ. мові, звідки ці слова запозичено, л усе однакове (середнє).

Навіть у деталях позначалося рабське наслідування російського правопису (й вимови): німецьке l у „Land" (= земля, країна) в таких словах як Grönland, Holland, Irland, Seeland рос. мова віддає, як правило, л непом'якшеним: Гренландия, Голландия, Ирландия, Зеландия... Але є й вийнятки: Финляндия, Эстляндия, Лифляндия, Курляндия. Це самісіньке— в інтеліґентській укр. мові Наддніпрянщини[1].

Геть-інакше було в Галичині та інших українських землях, що належали були до Австро-Угорщини. Якщо на Наддніпрянську Україну зах.европейські впливи, а з ними й чужі слова, діставалися (в останніх $1^1/_2$—2 сторіччях) головно через російське посередництво, то для України Наддністрян-

[1] Вплив рос. мови на сх.укр. інтеліґентську вимову чужих слів ще виразніший і безсумнівніший у такому явищі, як м'якшення приголосних, на рос. взір, у словах ідея, технікум, література, кабінет, музей, математики тощо (зам. правильних: ідея, технікум, література, кабінет, музей...). Це прикре перекручування чужомовних слів.

ської за таку посередницю (у вужчих рамках[1]) довго була мова польська. Звідси велика залежність західньоукраїнського письма (і вимови) у віддаванні чужомовних слів від польського правопису й вимови. Зосібна бачимо її у віддаванні чужомовного **л** (l). Польська мова чуже l звичаєм віддає як **л** пом'якшене, напр.: lak, analogja, filozofja, kilo[2], зрідка, як **л** тверде: kanał, kwartał, ideał, fałsz, morał, pedał[3]... За поляками й західні українці м'якшать **л** у таких словах, як ляконічність, анальогія, фільольог, плястика... навіть Плятон, Іляріон, Евльогій... і не пом'якшують саме у тих словах, де й польська мова вийнятково має **л** тверде: морал (рос., сх.укр. мораль), педал (педаль), фалш та інш.

Так стояла справа з чужим **л** ще донедавна. Революція 1905 року, змінивши де в чому становище українського слова на рос. Україні, відбилася й на укр. правописі, зокрема — чужомовних слів. Відтоді бачимо настійне намагання усунути правописну розбіжність поміж Заходом і Сходом українським. Виявляється воно, передусім, спробами пересадити на рос.український ґрунт правопис Наддністрянщини ц і л к о м („Літературно-Науковий Вісник" та інш.). Але більшість тогочасної преси наддніпрянськоукраїнської (і книговидавництв) ставить цьому, із зрозуміливих причин, рішучий опір. А втім правопису, що всіх би зобов'язував, тоді ще, як відомо, на рос. Україні не було.

Тільки Велика Революція 1917 р., покликавши мову українську (як і язики всіх гноблених у царській Росії народів) до якнайширшого і різнобічного життя та розвитку, поставила й питання українського правопису на цілий зріст.

Коли не згадувати попередніх (незреалізованих, властиво) спроб усталити укр. правопис у р. р. 17—19-му, за перший загальнообов'язковий (у межах Україн. Соц. Рад. Республіки) правопис український повинні ми вважати згадувані вже „Найголовніші правила" Всеукр. Академії Наук (перше видання 1921 р.). Визнаючи величезну позитивну вагу „Найг. правил" Акад. Наук в історії української культури, укр. мови

[1] Галичина і Буковина (надто остання) зазнали й **безпосередніх** дужих **упливів** однієї з зах.-европ. культ. мов, а саме **німецької**.

[2] Вимовл.. ляк, анальогйа, фільольогйа, кільо...

[3] Вим.: канал, квартал, ідеал, фалш, морал, педал, з твердим **л**.

літературної, ми мусимо, однак, сказати, що з становища всеукраїнськости, потреб культурного, зосібна правописного, об'єднання всіх укр. земель (коло УСРР, як основного масиву укр. народу) їм можна б було дещо, все ж, закинути. З цього погляду особливо потребували б певних корективів (поправок) правила правопису чужих слів, зокрема щодо **л** і **г** (тут надто позначилася інерція старих графічних завичок рос.укр. інтеліґента).

Ці корективи і вносять у наш правопис нові правила — „Український правопис" Державної Правописної Комісії. Відкидаючи загалом „східньоукраїнську" (фактично російську) систему віддавання зах. **l**, як і „західньоукраїнську" (великою мірою — польську), державний український правопис установлює нову систему, що об'єднує правописні (і вимовні) звички і Наддніпрянщини, і Наддністрянщини, ув'язуючи їх з традиціями тисячорічного минулого письменської українщини.

Правила про чужомовне **l** (л) в укр. письмі зредаґовано в „Українському правописі" отак (§ 54, ст. 64 — 66):

„Чужомовне **l** в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле, ла, ло, лу,** почасти як м'яке, себто **лі, ля, льо, лю, ль.** Це пояснюється головно тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** неможливо[1].

1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л** звичайно пишемо **ла, ло, лу, л**, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла**—атланти, Атлантійський океан, атлас, Лакедемон, лаконізм, латинський, облатка, паралакса, пластика, Платон, платонічний, протоплазма, сталактит, схоластика, фабула, фаланга, філантропія, фістула, формула, халат, шарлатан, шкатула, при чім **а** завсіди після подвоєного **л**: вілла, Геллада, Сцілла;

[1] Практично допоможе тут лише спеціяльний правописний словничок. Його має найближчим часом дати Академія Наук. (складає співр. Акад. Наук. *Г. Голоскевич*). *М. Н.*

б) **ло** — аналогія (логіка, каталог, пролог, рефлексологія...), гелоти, диплом, кілограм, колона, колонія, колос, Лондон, охлократія, пілот, талон, троглодит, філоксера, філософія, хлор, циклон, Ціклопи, при чім **о** завсіди після подвоєного **л**: Бйонделло, Льонґфелло;

в) **лу** — лунатизм, плутократія, Поллукс;

г) **л** у кінці складу—адмірал, арсенал, артикул бал (= відзначення, але баль = бенкет), Балкани, бокал, генерал, Далмація, журнал, інтернаціонал, капітал, капітул, квартал, меморіял, мінерал, оригінал, офіціял, офтальмоскоп, протокол, професіонал, скандал, скрупул, Стамбул, талмуд, Тантал, титул, фалд, фалш, февдал, фінал, фурункул, Халдея і деякі інші.

б) Сполучення **ie** послідовно передаємо через **ле** (з „середнім“ **л**—див. § 15₅ Увага 4): білет, галера, делеґат, електричний, Каледонія, колеґа, леґенда, лекція, Ленав, Палермо, телеграма, холера і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: Албіон, біл, бул, булдоґ, Велз, Вілсон, Далтон, гомрул, ґолкіпер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффілд і т. ін.

2. В інших випадках новіші запозичення з західньоевропейських мов віддаємо м'яким **л**:

а) **ля** — аероплян, баляда, балянс, бациля, буля (хоч старе булла), вакуоля, ґіперболя (у закінченнях -**ля** завсіди, окрім небагатьох вийнятків—див. I а а), ґалянтерія, деклямація, заля, іслям, Калябрія, капеля, капсуля, клявіш, кляса, лябораторія, лява, лявн-теніс, ляґуна, ляж, Ля-Манш, Лямартін, ляндшафт, лятифундія, ляфет, макулятура, Маляґа, Мон-Блян, новеля, номенклятура, парлямент, плян (хоч уживається й план), плянтація, плятина, платформа, пляц, пляцкарта, постулят, проклямація, скаля, тарантеля, флякон, флямінґо, флянеля, циферблят, шкарлятина, шляфрок;

б) **льо**—бальон, бальотувати, бльокада, віольончеля, кольоквіум, Кольомбо, кольорит, льозунґ, льокавт, Льокарно, льомбард, одекольонь (і оде-

колон), пльомба, сольо, фабльо, фльора, фльота, шабльон;

в) лю—блюза, інфлюенца, Лювр, люза, люпа, металюргія, Нібелюнґи, целюля, целюльоза, целюльоїд;

г) ль — у кінці складу — автомобіль, адюльтер, альґебра (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), Альжір, алькоголь, альфабет (але алфавит), альхемія, асфальт, балькон, бензоль, бінокль, бухгальтер, васаль, вольт, Ґвадальківір, ґвельфи, ґольф, кальвінізм, опаль, п'єдесталь, порталь, Сенеґаль, фільтр, Цельсій і багато інших.

Зокрема м'яким л віддаємо чуже l послідовно в комплексах—**лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний.., -лярія, -лятор, -ляція, -льний** (див. § $14_{2в}$ та 15_5 Увага 4), **-льоз, -льоза, -льозний**... і в усіх вивідних від них словах: протоколювати, титулювати, революція, Ґренляндія, Естляндія, Ляпляндія, Ютляндія, циркуляр, канцелярія, реґулятор, спекуляція, капітальний, скрофульоз, целюльоза, компіляторський, маніпулянтка і т. ін.

2. Не менша розбіжність поміж укр. Заходом і Сходом була й у віддаванні на письмі чужомовного g (ґ). Східньоукраїнський інтеліґент і тут виявляв повну залежність від графіки російської.

Зах.европейські мови, як правило, у своїй графічній системі мають 2 знаки (літери): Gg („ґе) і Hh („га"). Цим різним знакам і в живій вимові більшости тих мов відповідають цілком відмінні звуки: ґ (g) і г (h). Ніколи тих двох знаків (як і відповідних звуків) не плутають у зах.европ. мовах, не вживають одного замість другого. Візьмім, хоча б, латинську мову. З одного боку маємо в ній: homo („гомо"—людина), herba („герба"—рослина), humus („гумус" — земля), honor („гонор"—честь), veho („вего"—везу), traho („траго"—тягну), humanus („гуманус" — людський) і т. д., з другого: genus („ґенус"—рід), ager („аґер"—поле), globus („ґлобус"—куля), lingua („лінґва"—язик, мова), gutta („ґутта"—крапля), gratia („ґраціа") та інш. Теж у німецькій мові: gut („ґут")—добрий, Gold („ґольт") — золото, geben („ґебен") — давати, Grund („ґрунт")... але Hut (гут)—капелюх, hold (гольт) — при-

2/40772

хильний, милий, heben („гебᵉн“)—підіймати, Herz („герц“)—серце тощо. Так само—в інших зах. мовах.

Характеристична риса російської графіки—що вона зовсім не відрізнює чужого h від g. Російська абетка має лише Гг, що вимовляється (в літерат., моск. мові), як наше ґ. Латинському h, напр. (herbarium, humus, humanismus...), як і g (gratio, generator...), однаково відповідає у рос. письмі (і мові) г: гербарий, гумус, гуманизм, грация, генератор (вим.: ґербарій, ґуманізм, ґрацыя...). І німецьке h у Hoffmann („Гофман“), і g в Goldmann („Голъдман“) росіянин віддасть тим самим таки г: Гофман, Гольдман.

Це саме—нерозрізнювання чуж. g і h—бачимо і в вихованця рос. школи, укр. інтеліґента кол. рос. України. Дарма що українська мова має у своєму складі фонетичному обидва звуки г і ґ (порівн.—гніт і ґніт), що й в абетці укр-ій відповідно до цього 2 різні літери (Гг, Ґґ) знаходимо,—у східньоукраїнському письмі в таких словах, як: колеґа (лат. collega), ґрандіозний (фр. grandiose), елеґантний (фр. elegante), ґросбух (нім. Grossbuch) та інш. раз-у-раз матимемо (під рос. впливом) г: колега, гравітація, елегантний.., так само, як і гербар, гумус (алеж тут лат. h: herbarium, humus). Тільки в чужих іменнях власних наддніпр. українець призвичаївся останніми роками (за „Найг. правилами“ А. Н.) точно відрізняти g від h: Ґодо, Ґаронна, Ґренляндія, Геґель, Голяндія, Гамбурґ тощо.

Тимчасом графіка (й вимова) наддністрянськоукраїнська: навпаки, аж надто послідовна у віддаванні чуж. g нашим ґ не тільки у власних назвах, а й у загальних іменнях зах. українець усюди їх розрізнює, пишучи й вимовляючи: аґітація, аґент, ґазета, ґрупа, аґроном, лінґвіст, ґрадація, оригінал, ґрота, реґулятор... І навіть у давніх запозиченнях (безпосередньо) з греччини, що україн. мова їх сприйняла, як правило, із г (не ґ), напр. Євген, теолог, астрологія, філолог, каліграфія... він уживає теж (піді впливом сусідніх мов) раз-у-раз ґ: Евґен, теольоґ, фільольоґ...

„Український правопис“ розв'язав і цеє питання (як віддавати чужомовне ґ) компромісово, мавши перед очима знов таки й історію української мови (коли і звідки запозичано чужі слова та інш.). Зформульовано правило так (§ 55, ст. 66):

„Чуже h передаємо нашим г, щождо чужого g, то в новіших запозиченнях його треба передавати через ґ, а в запозиченнях, засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим г (порівн. правопис л)[1]:

Англія, газ, газета, гама, гегемонія, генеалогія (логіка...) генерал, геній, географія (граматика, програма, грамофон, діяграма, графіка, грам, кілограм...), Германія, гігієна, гімназія, градус, граф, Грузія, група, дифтонг, егоїзм, організація, педагог, Рига, трагедія, фігура й ін.,

але:

аґент, аґітація, аґроном, Араґонія, бравнінґ, Брюґґе, Гамбурґ, Геґель, ґідальґо, гуґеноти, Гюґо, ґарантія, Ґаронна, ґвардія, Ґвінея, Ґергард, Ґете, Ґеттінґен, ґібелін, ґірлянда, ґлявберова сіль, ґлядіятор, ґнайс, Ґольфштром, Ґранада, ґрандіозний, Ґріґ, ґума, Ґустав, дириґент, елеґантний, інтеліґент, лінґвіст, міґрація, Чікаґо і т. ін.“.

3. Загальне правило про те, що не подвоювати приголосних у чужих словах, лишається дотеперішнє. Писатимем, як і писали досі:

маса, каса, шосе, процес, професор, комісар, субота, група, комуна, комісія, акумуляція, апарат, асиміляція, белетристика, жирафа, сума, інтелектуальний тощо.

Але до винятків, що подають „Найг. правила“ (манна, ванна, бонна...) „Укр. правопис“ додає ще з 10 слів: барокко, брутто, булла, вілла, галло, геєнна, донна, мадонна, мотто, нетто, осанна, авва, равві. У всіх цих словах приголосні подвоюватимем (згідно з вимовою).

Зберігатимем подвоєння також (як і дотепер) в іменнях власних: Ґаллія, Ніцца, Ґаронна, Мекка, Діккенс, Аллах, Ґанновер, Ціммерман...

4. Правила про и — і у чужих словах теж лишаються. Писатимем, як досі:

а) директор, методист, тиран, пропозиція, марксист, енциклопедія, режим, речитатив, шифр, терорист... (після д, т, з, с, ц, ж, ч, ш та р) і

---

[1] Див. виноску попереду—на ст. 14-ій.

б) білет, віза, гігієна, кіно, ліґа, міна, комуніст, аспірант, фігура, архів... (після всіх інших приголосних)[1].

За цим таки загальним правилом „дев'ятки" писатимем тепер і **-ік** у чужом. словах — іменниках чол. роду. Отже:

а) медик, критик, фізик, клясик, історик (по д, т, з, с...), але

б) технік, механік, ботанік, академік, хемік, алькоголік, тропік, графік... (по інш. приголосн.)[2], не: техник, хемик..., як було за „Найголовн. правилами".

Не виділюємо з загального правила про **и/і** й інших комплексів у закінч. чужомовних слів, якот **-іка, -ікум, -ічний.**

Пишемо:

а) методика, критика, фізика, паноптикум, практикум, математичний, методичний, фізичний, клясичний, історичний, (по д, т, з, с...),

але

б) техніка, республіка, міміка, графіка, технікум, аґрономічний, органічний, графічний, технічний, тропічний, бакхічний кубічний, систолічний... (по інших пригол.), не: техничний, тропичний, як досі часом писано,

і пишемо також (як і давніше):

а) перед голосними та перед **й**: дієта, Азія, ембріон, діялект, соціологія, історія, авдієнція, копія, паліятив.... (завсіди),

б) у кінці слова: жюрі, попурі, колібрі, парі, ефенді, мерсі...

в) у чужих іменнях власних: Дізраелі, Тільман, Зібер, Мазіні, Ціцерон, Шіллер, Ріттер, Ліузітанія, Бразілія, Ляйпціґ, Тіроль, Кастілія, Абе-

---

[1] Так само й у наростках при слов'янських пнях: службіст, україніст, боротьбізм. Але в давніших запозиченнях—**и**: митрополит, єпископ.

[2] Але в давн. запозиченнях—ик: євангелик, католик, Не плутати також ік—чужомовного із здрібнілим наростком—ик, що може додаватися й до чужих слів, напр.: кубик (мал. куб), ромбик (мал. ромб), крабик (мал. краб) та інш.— тут послідовне и.

сінія, Вашінґтон, Чікаґо... (теж у вивідних: вашінґтонський, абесінець...) [3].

Вийнятково, як старі запозичення, з **и** пишемо такі слова, як: Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет.

5. У чужих словах за „Найголовнішими правилами" ВУАН, відповідно до чужомовних сполученнів **іа, іе**, треба писати **ія, ієї**. Це саме правило й у новім правописі. Отже:

матеріял, історія, Азія, соціялізм, спеціяльний, мініятюрний, паліятив, амоніяк, діялект... авдієнція, дієта, пієтет, клієнт, ґрієст, коефіцієнт, пацієнт...

Новий правопис додає ще й—**ію** замість **іу**:

радіюс, тріюмф, медіюм, консиліюм, тріюмвірат, кольоквіюм...

Але: Кіу-Сіу.

На цьому кінчимо перелік тих відмін, що має новий правопис український проти старого, дотеперішнього. „Старим" правописом звемо тут, власне, „Найголовніші правила" ВУАН—з ними здебільша ми й порівнювали „новий" правопис, себто той кодекс правил правописних — „Український правопис", — що його затвердив уже остаточно Уряд УСРР, як державний, загальнообов'язковий правопис мови української, і має ближчим часом запровадити його в життя.

Але на усвідомленні самих тільки відмін „Українського правопису" від „Найголовніших правил" Академії Наук обмежитись, знайомлячись з новим правописом, не можна. Адже, новий правопис наш являє д а л ь ш и й р о з в и т о к (ніяк не заперечення) правопису досьогочасного, а к а д е м і ч н о г о. „Український правопис"—то широко розгорнені, здеталізовані й удосконалені „Найголовніші правила" ВУАН. Змін у правописі, як ми вже бачили, не що й багато (з вийнятком, хіба, розділу „Чужі слова") і не у них, кінець-кінцем, головний розум і вага нового українського правопису. Але передусім різниться він від академправопису своїм

---

[1] Звичайно **і** не міняємо на **й** й тоді, коли воно має функціональне значення, напр., у хемічних термінах: хлоріт, (при хлорат), етін (при етен), бензін (при бензил) і інш.

без порівняння ширшим о б с я г о м. „Найголовніші правила“ ВУАН'у розв'язали тільки о с н о в н і питання нашого правопису і деякі зв'язані з ними справи укр. граматики. „Український правопис“ ДПК не лише дрібно визначає сутоправописні норми, ба й цілу, тісно сполучену з правописом, с и с т е м у звукових, словозмінних, а почасти й словотвірних, ф о р м м о в и спільноукраїнської у с т а л ю є. Це вже не тільки „в с е з б і р к а з а к о п і в“ п р а в о п и с н и х, але й обширна н о р м а т и в н а г р а м а т и к а української мови [1].

[1] Читачів, що бажають докладніше запізнатися з н о в и м п р а в о п и с о м, відсилаємо до автентичного джерела: „У.С.Р.Р. Народній Комісаріят Освіти. Державна Комісія для впорядкування українського правопису У к р а ї н с ь к и й п р а в о п и с. Затвердив Н.К.О. тов. М. Скрипник по становою 6/IX 1928 р. Державне Видавництво України“ (незабаром вийде з друку), а також книги проф. О. Синявського про новий правопис, український та нашого правописно-граматичного словничка, складеного на підставі „Українського правопису; видає В-во „Рух“. Подаємо тут наостанні ще реєстр нових граматичних термінів.

З нової граматичної термінології

Голосівка = Голосний.
Голосний (звук). Гласный (звук).
Єрчик. Мягкий знак.
Збільшене ім'я. Увеличительное имя.
Згрубіле ім'я = Збільшене ім'я.
Здрібніле ім'я = Зменшене ім'я.
Зменшене ім'я. Уменьшительное имя.
Знак м'якшення. Див. Єрчик.
Знак оклику = Окличник.
Знак питання = Питальник.
Назовний (відмінок). Именительный (падеж).
Наказовий спосіб. Повелительное наклонение.
Неособовий (дієслово). Безличный (глагол).
Ніякий рід. Средній род.
Окличник. Восклицательный знак.
Питальник. Вопросительный знак.
Приголосівка = Приголосный.
Приголосний (звук). Согласний (звук).
Свистовий (звук). Свистящий (звук).
Шелесний (звук). Шипящий (звук).
Шумкий (звук). Шумный (звук).

Решта термінів — як і в нашому „Програмі-конспекті", зокрема остаточно усталені вже: Іменник (не речівник), майбутній час (не будучий і не прийдешній), доброзвучність (не милозвучність) та інші.

Перевірено

ЗМІСТ

I. Як постав „Український правопис“ 3 6
Постанова Наркомосвіти т. М. Скрипника про затвердження українського правопису 5
II. Чим різниться новий правопис від „старого“ . . . . . 7—21
1. Правопис своїх слів . . . . . 7—11
1) і на початку слова 7
2) Апостроф (дротинка) 7
3) Групи чн і шн 8
4) Приростки без, роз, з та інш.; прийменники без, з . 8
5) Іменники жіночого роду III-ої відміни (родовий відмінок та інш.) 9
6) Уживання розділових знаків та інш. 10
2. Правопис чужих слів . . . . . 11—20
1) Чужомовне л (l) 11
2) Чуже г (g) 16
3) Подвоювання приголосних 18
4) и/і в чужих словах 16
5) Групи ія, ієї, ію 20
З нової граматичної термінології 22

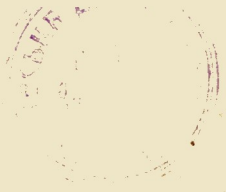

Ціна 25 коп.
(Р)

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО „РУХ“
Харків, вул. 1-го Травня, № 10-11